

Gelecek İçin Belleği Korumak: Tiyatro Arşivi Oluşturma Gerekliği

Protecting Memories for the Future: The Necessity of Establishing a Theatre Archive

Tuğçe Gözde PELİSTER¹

DOI: 10.26650/CONS2022-1112805

¹Dr. Öğretim Üyesi, Yaşar Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi, Çizgi Film ve Animasyon Bölümü, İzmir, Türkiye

ORCID: T.G.P. 0000-0002-1976-9069

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Tuğçe Gözde PELİSTER,
Yaşar Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi,
Çizgi Film ve Animasyon Bölümü,
İzmir, Türkiye
E-posta/E-mail: gozde.pelister@yasar.edu.tr

Başvuru/Submitted: 05.05.2022

Kabul/Accepted: 21.06.2022

Online Yayın/Published Online: 27.06.2022

Atıf/Citation: Pelister, T.G. (2022). Gelecek için belleği korumak: Tiyatro arşivi oluşturma gerekliliği. *Konservatoryum - Conservatorium*, 9(1), 109-124.
<https://doi.org/10.26650/CONS2022-1112805>

öz

Günümüz kuramsal çalışmaları kapsamında tarih, bellek çalışmalarıyla farklı açılardan anlaşılmaya çalışılmaktadır. Tiyatro ise doğası gereği insanın geçmişten günümüze olan yolculuğunu performans dolayısıyla sahneye taşımaktadır. Bu bağlamda tiyatro oyunlarının, tarihin resmi olmayan belgeleri olarak korunması önemlidir. Tarihin en önemli kaynağı bellektir. Arşivler ise tarihsel belgelerle kolektif belleğin depolarıdır. Arşivler hatırlanmaya değer şeylerin geçmişten bugüne ardından da geleceğe taşındığı mekanlardır. Özellikle batı kültürü köklü bir arşiv geleneğine sahiptir. Toplumsal ve politik olayların kayıtlarının tutulması geçmişin anlayıp bugünü anlamlandırmaya yardımcı olmaktadır. Türkiye’de devlet arşivi, Osmanlı İmparatorluğu dönemine uzanan güçlü bir geleneğe sahiptir. Türk tiyatrosunun ise, depolama alışkanlığına sahip olsa da özellikle bağımsız tiyatroların sayılarının arttığı günümüzde, gerek tiyatroların gerekse araştırmacıların taleplerini karşılayacak çağa uygun bir arşivleme alışkanlığına sahip olduğu maalesef söylenemez. Bu bağlamda tiyatroların sahnelediği oyunlar ve tecrübeleriyle toplumsal arşivler oldukları söylenebilir. Toplumsal bellek ve tiyatro belleğini korumanın dijital çağda daha da önemli hale geldiği açıktır. Bu makalenin amacı, tarih, bellek ve arşiv ilişkisi bağlamında 2009 yılında Birleşik Devletler’de başlayan Amerikan Tiyatrosu Arşivi Projesi (ATAP) örneği üzerinden Türk tiyatrosunun belleğini korumak için tiyatroların arşiv oluşturmalarının önemini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tiyatro, Arşiv, Bellek

ABSTRACT

The attempt is made within the context of today’s theoretical studies to understand history through different perspectives using memory studies. Meanwhile, theatre inherently carries the journey of humanity from past to present by means of performance. In this regard, theatre plays are said to be the unofficial documents of history. Archives are the stores of collective memory and also the places where the things that are worth remembering are transferred from the past to present. Western culture has a very rooted archival tradition. Keeping records of social and political events is helpful in understanding the past. Turkey also has a strong archival tradition with roots in the Ottoman Empire. Although Turkish theatre has an archival nature, to say that a modern archive nature is present which answers not only the needs of theatre companies themselves but also the needs of researchers is unfortunately difficult these days

where the number of independent theatre companies is increasing. Protecting the collective memory and legacy of theatre in this digital world is obviously very important. The aim of this article is to present how important establishing archives is for protecting the Turkish theatre's legacy in terms of the relationships among history, memories, and archives, and this is done using the example of the American Theatre Archive Project (ATAP) that was started in the United States in 2009.

Keywords: Theatre, Archive, Memory

EXTENDED ABSTRACT

History, memory, and theatre are three different disciplines that have been studied through one another over the last century and especially in recent years. Scholars' valuable aims at understanding history through collective memory have opened new ways of thinking about humanity and societies. Understanding history through memory is not just a vain effort. On the contrary, seeing how humanity's past is composed of the cultural values and conditions of the era we live in is very inspiring. By means of studies about memory, The things we remember in our personal and collective lives are understood to be very fragile and also very easy to reshape. For most people, the past and memories of it are very important for the present day. This is very normal and acceptable because the things that make humans who we are are our memories. As humans, we keep journals, take pictures, and record ours and our loved ones' voices in our personal lives. Personal memories intervene with collective memories, which are embedded in history. We remember them as long as we continue to recall them.

Archives involve the things worth remembering nationally and personally. National archives are based on historical documents, while personal archives consist of video records, photos albums, and the testimonies of those close to our own history. Institutional archives are affiliated with some kind of authority. This authority decides which documents go in and get archived and which do not. As such, the presumption can easily be made that this authority is based on politics. National archives are also used for cultural and political consolidation as a source of traditions and social values. Theorists also interrelate archives with human communications. These communications occur between the past and the future. Unlike non-verbal actions and rituals, physically durable documents and objects can establish stronger bonds between different times. Archives also protect a society's social and historical legacy.

As a performative art, theatre is similar to a ritual. However, theatre also involves very strong verbal communication. This communication takes its source from society and, as a natural consequence, from history. After all, theatre uses these sources again to

communicate with society. Theatre is a collective act that is shared and felt together with the audience. No matter how big or small, theatre companies are groups that have their own history and memory. As such, they need to establish and keep archives to protect their own legacy. In theatres, Not only are real historical plays staged in theatres, history itself is also place on the stage. When one thinks about the past as history itself, stage where the past is borne into the future.

Turkiye has a strong archive tradition with roots in the Ottoman Empire. Theatres also have archival practices, but these days, having a well-designed and sustainable archive is very essential in order to be able to protect the legacy of Turkish theatre.

The aim of this article is to think about the relationships that history, memories, and archives have with one another in terms of the need to establish an archive for future generations. Studying the theoretical approaches regarding these three facets will help in understanding the connection between authentic archival memory and archives as an ingenuine memory. With support from the American Society for Theatre Research, the American Theatre Archive Project (ATAP) was started in Austin, Texas in 2009, and looking at this case can shed light on the deficiencies in the Turkish theatre's archival tradition. ATAP is a very active society all around the United States. With their website, they are able to help theatre companies outside the United States as well. Their site also has a free manual for theatre companies who want to get ideas about establishing an archive. ATAP works with theatre students, graduate students, scholars, and retired staff. They have also had hard times finding grants and donations. Money is a big problem everywhere. However, looking at what ATAP has done up to the present can be very inspiring in terms of performing the same things to carry the past of the Turkish theatre to the future.

Giriş

Yirmi birinci yüzyılın ilk çeyreğini ardımızda bırakmaya yaklaşmışken, toplumsal bellek hiç olmadığı kadar önemli hale gelmiştir. Dijital evrenin, hatırlama eyleminin görevini üstlenmesi, zihinlerin tembelleşmesinin yanı sıra, hem bireysel hem de toplumsal anımsama konusunda daha özensiz davranmayı da beraberinde getirmiştir. Toplumsal belleğe sonsuza dek kazınması gereken önemli tarihsel olaylar, saatler ya da günlerle ifade edilebilecek kısacık sürelerde tamamen unutulmakta, bu da bildiğimiz anlamda tarihsel bilginin ya oluşmaması ya da çarpıtılmasıyla sonuçlanmaktadır. Bu makalenin amacı meta-tarih çağında muhafazakar bir tarih anlatısı özlemiyle tarihin ne olduğu ya da ne kadar gerçek olduğu tartışmaları ve tiyatro belleği oluşturmak arasında bir bağlantı kurmak değildir. Çalışmanın amacı, belleğin tarihsel anlatı yoluyla nesnel bir uzama dönüştüğü arşivin, tiyatro belleği yaratmak konusundaki önemini ortaya koymaktır.

Türkiye’de arşivle ilgili akademik çalışmalardan çıkan sonuç, Osmanlı döneminde Bâb-ı Âli Evrak Müdürlüğü ile başlayan arşivciliğin, “XVIII. yüzyıl ortalarına kadar iyi bir şekilde saklanan ve titizlikle korunan arşiv malzemeleri, sonra rehavet ve umursamazlığın doğurduğu bazı ihmal ve tahriplere maruz kaldığı, bakımsızlık, yangınlar, su baskınları, depoların yetersizliği gibi...” (Karacakaya ve Yücedağ, 2020, s.4) sebeplerle ihmal edildiği, sonrasında kurulan Hazine-i Evrak ile uygun depolama ve numaralandırma yöntemleriyle belgelerin yeniden uygun şekilde saklanmaya başladığı yönündedir. Cumhuriyet dönemine kadar çeşitli değişiklikler geçiren arşivciliğin, belge bakımından zengin ülkemizde gerek yazınsal gerekse temsil materyaller bakımından iyi bir geleneğe sahip olduğu görülmüştür.

Tiyatrolar özelinde de oyunların arşivlemek amacıyla yaratım ve temsil süreçlerinde, gerekli tüm bilgileri içeren diğer materyal de dahil olmak üzere depolama alışkanlığı olduğu bilinmektedir. Fakat bu depolama davranışının, gerekli belgeleri olması gerektiği gibi korumak, tiyatrolarda gerçekleşen temsillerin sadece video kaydı değil, dramaturgi, tasarım ve rejî bilgileriyle, bir araştırmacının faydalanabileceği şekilde düzenlemek, tasnif etmek ve saklamak şeklinde geleneksel bir arşivleme olduğu maalesef söylenemez. Elbette arşivciliğin bir uzmanlık alanı olması ve tiyatroların arşiv için ihtiyacı olan uzmanlığı devlet desteği kapsamında alması gereği de görmezden gelinemez.

İki bin yirmi yılının mart ayında tüm dünyada başlayan COVID-19 pandemisi, her alanda olduğu gibi tiyatro alanında da geri dönüşsüz yaralar açtı. Ekonomik sıkıntılar ve hala tam

olarak sönümlenmeyen salgının tedirginliği, özellikle devlet desteği alamayan özel tiyatroların belini büktü, hala da bükmeye devam ediyor. Fakat tüm bu olumsuzlukların yanında, hepsi olmasa da özel tiyatroların birçoğu, farklı yöntemler kullanarak dijital gösterimlere uyumlanmaya çaba gösterdi. Kamusal alanda tiyatronun mümkün olmadığı pandemi önlemleri döneminde tiyatrolar, temsilleri gerek online canlı gerekse kayıttan ulaşılabilecek dijital materyale çevirerek seyircileriyle buluşturdular. Hatta bu buluşmalar, dijital ortamda olduğundan, normalden daha çok seyirciye ulaşma şansına da sahip oldu.

Pandemi, kimsenin beklemediği bir anda, uygarlık birikiminin ileri safhalarında olduğuna inanılan bir zamanda, tüm modern toplumları can evinden vurdu. Uzmanların, içinde bulunduğumuz yüzyılı salgınlar yüzyılı olarak tanımlamaya başladığı bu süreçte her alanda alternatif iş çözümleri, şartların değiştiği ani bir gelişmede hayatta kalmak için yeni yöntem arayışları sürerken tiyatroların da kendi hayatta kalma rehberlerini hızla oluşturmaya başlamalarının gerekliliği açıkça görülmektedir. İstanbul Moda Sahnesi ortakları Bengi Günay ve Kemal Aydoğan'la pandemi döneminde dijitalleşen mekan ve beden üzerine yaptığımız söyleşide Aydoğan'ın, pandemi döneminde dijital tiyatro yapmak üzerine söyledikleri, tiyatro, bellek ve arşiv konusunda bu makalenin yazarını düşündürmeye sevk etti. Online tiyatro ya da kayıttan gösterilen temsillerin, -ülkemizde üzerinde pek durulmayan tiyatro belleği yaratmak konusunda- bir arşiv olarak tanımlanabileceğini ifade eden Aydoğan'dan ilhamla, tiyatro belleğini korumak için anahtar bir çözüm olarak arşivciliği ve bunun alana sağlıklı bir uyarlaması konusunda Amerikan Tiyatrosu Arşiv Projesi'ne (ATAP) bakarak bir perspektif yapmanın, oyuncular, dramaturglar, tasarımcı ve yönetmenler başta olmak üzere, tiyatro eğitimi alan öğrenciler, araştırmacı akademisyenler ve seyirciler için de tiyatronun, geleneksel arşiv yöntemlerinin yanında dijital imkanlar yardımıyla da, belleğini yitirmediği bir gelecek tasarlamak için faydalı bir çaba olacağı düşünülmüştür. Bu bağlamda tartışmaya öncelikle tarih ve tiyatro ilişkisi, ardından da belleğin arşiv ile ilişkisini kuramsal düzeyde kurarak başlamak doğru olacaktır. Sonrasında bu bağlamda iyi bir arşiv geleceği yaratmanın tiyatro için avantajları ortaya konabilecektir.

Tarihin Deposu Bellek ve Belleğin Deposu Arşiv

Bireysel zaman kişinin yaşam süresiyle şekillenirken toplumsal zaman, tarihsellikle ortak bir paydaya sahiptir. Her toplum, içindeki küçük büyük gruplarla kendi zamanını, kendi tarihini oluşturur. Bu tarihin kaynağı ise bellektir. Bellek yaşamın ileri istikameti

için kıymetli ama bir o kadar da kırılgan bir kaynaktır. Bir anı deposu gibi kabul edilen belleğin, zamansız bir süreliği vardır. Kısa süreler içinde geçmişin ve şimdinin birbirine karıştığı ve gelecek perspektifiyle birleştiği organik bir uzamdır. Bireysel ve kolektif belleğin taşıdıklarının ne kadar süreyle canlılığını koruyacağı ise anımsamalara bağlıdır. Zihnin kendi kendine yaptığı anımsamalar haricinde, ona yardımcı olan kayıtlar bulunmaktadır. Resmi anlamda devlet işleri, önemli toplumsal olaylar ve dönüşümler için tarihsel yazın, bireysel ve küçük gruplara bağlı anımsamalar için ise yakın tanıklıklar (biyografi ya da otobiyografi) ya da yazılı olmayan fotoğraf, ses kaydı ya da video gibi kayıtlardan, yani arşivlerden yardım alınmaktadır.

Arşivler, topluma neyin hatırlanmaya değer olduğunu işaret eden kültürel kurgular olarak kabul edilebilir. Özellikle batı kültüründe köklü bir alışkanlık olarak süregelen arşivleme, bellek yaratan önemli bir nüve olarak varlığını sürdürmektedir. Arşiv tarihi, arşivi, sadece tarihin kaynağı olarak değil, aynı zaman da tarihin öznesi olarak anlamaya çalışır. Bu alan, aralarında “ulus devletin yükselişi, özel ve kamusal olanın gelişimi, global entitülerin gelişimi gibi alanlar olan birçok tarihsel gerçeğe, bakış açısını değiştirmek üzere yeni perspektifler getirmiştir. Ayrıca toplumun özellikle içinde olduğumuz yüzyılın bilgi zengini malumat ekonomisine” (Yale, 2015) katkıda bulunmayı amaçlamıştır. Arşiv, politik gücün tatbiki bir yana, toplumsal kimlik yaratmada da hayati önem taşımaktadır. Tarihsel ve bireysel bellek arasında bir köprü görevi üstlenmektedir. Arşiv, içinde olanların neden orada olduğu ve bu arşivi oluşturanlara bu otoriteyi kimlerin verdiği sorularıyla birlikte artık, bir çalışma alanı olmaktan çıkıp çalışmanın nesnesine dönüşmüştür (Blouin, 2004, s. 297). Bu sadece akademik bakıştaki bir değişimden ziyade, bireyin resmi tarih anlatısının sınırlarını aşan bir var olma özgürlüğünün de sonucu olarak görülebilir.

Francis X Blouin Jr., “*History and Memory: The Problem of Archive*” adlı makalesinde şu soruyu sorar: “Eğer tarihçi bir tanık değilse, tarihsel perspektifte olayları tanımlama ve anlama sürecinde ona otoriteyi kim veriyor?” (2004, s. 296). Bu soruya Blouin, tarihsel kayıtların gücünü işaret eder. Kayıtların başlı başına bir otorite olduğunu dolayısıyla, her biri ayrı bir tarihsel öneme sahip kayıtların tarihçi ve arşivcinin ortak perspektifiyle, ait olduğu dönemin gerçekliğini yansıtan bir anlatı olarak kabul edildiğini ifade eder. Tarihçi de tanıklığını önceki arşivlenmiş tanıklıklardan almaktadır. Geçmiş anlamadaki bu devamlılığın yolu her tarihçi için arşivlerden geçmekte gibidir. Fakat Blouin, günümüzde artık birçok değişkenin arşivciliğin yönteminin geçerliliğini sarstığını, özellikle

belleğin gücü ile yüzleşmek gereğine vurgu yaparak, “arşivdeki eksikler, arşive ulaşmada sistemsel problemler, arşiv oluşturan akademik kullanıcıların izafi pozisyonları ve en önemlisi de arşivin hangi otoritesine dayanarak geçmişi bildiğimiz” (2004, s. 298) ifadeleriyle ortaya koymaktadır. Belleğin gücü ise toplumdaki köklü kültürel yapılar, geçmişi şekillendirirken hangi soruların sorulduğu bağlamlarında arşivin hala geçmişin orijinalliğinin bir kanıtı olup olmadığını tartışmaya açmaktadır.

Bir olaya bizzat tanıklık etmiş bir kimsenin dahi, hatırladıklarının tam olarak gerçekleri yansıtmayacağı düşünülürse, Blouin’ın arşivciliği sorgulaması doğaldır. Fakat buna rağmen geçmişi şekillendirmenin tanıklar, tarihçiler ve arşivcilerin ortaklaşa yürüttükleri bir iş olduğu geçerliliğini korumaktadır. Burada belki de tarih ve arşiv kadar geçmişe bakışın yöntemi önemli hale gelmektedir. Terry Cook, tarihçi ve arşivci arasında fark olmadığını, aksine her ikisinin de anlamın ‘eş-yaratıcıları’ olarak geçmişi birlikte inşa ettiklerini belirtmiştir (Cook, 2011, s. 140-60). Paul Ricoeur ise arşivlemenin, tarihsel bir sürecin yazımına girilmesi olduğunu söyler. Tanıklığın doğası gereği sözel olduğunu, ancak dinlenebildiğini ve duyulabildiğini ifade eder. Bunun yanında arşivin yazılı, okunan ve danışılan olduğunu söyler. Böylece tarihçiyi arşivde profesyonel bir okuyucu olarak kabul eder. Bu bağlamda arşivin bir bellek mekanı olarak görülmesi mümkündür. Ricoeur ayrıca, arşivin tarihçinin gezintiye çıktığı sadece fiziksel değil aynı zamanda sosyal bir bellek olduğunu söyler (2006, s. 146-176). Fakat bu noktada yukarıda bahsedildiği gibi tarih ve bellek arasındaki ilişkinin gerçekliği tartışmalıdır. Kolektif bellek kavramına geri dönerek Maurice Halbwachs’ın tarih ve hafıza arasındaki uzlaşmaz karşıtlığı açıklarken tarihin insan türünün evrensel belleği gibi görünebildiğini oysa evrensel bellek diye birşey olmadığını söylediği hatırlanabilir. Halbwachs, her kolektif belleği, uzamda ve zamanda sınırlanmış bir grubun desteklediğini ifade eder (2017, s. 76-81). Ayrıca geçmişin en saf halinin, kolektifin içinde hatıraların asıl deposu olan gruplar ve bu gruplar içindeki bireylerin belleklerinin, olayların kendisiyle bağları kopartılarak ortaya konabileceğini ifade eder. Bu makalenin konusu olan tiyatrun arşivlenmesi bağlamında, Halbwachs’ın kolektif bellek kuramında öne çıkardığı gruplar, önem taşımaktadır. Tiyatrolar, her biri bir grup olarak kabul edilebilecek topluluklardır. Kendilerine ait bir geçmişleri, gelenekleri vardır. Bir temsilin seyirciyle buluşmasının ardında büyük bir ekip ve aynı zamanda o topluluğun kendi belleği de bulunmaktadır. Kenneth E. Foote, “*To Remember and Forget: Archives, Memory, and Culture*” adlı makalesinde, yirminci yüzyılın son çeyreğinde, antropoloji, sosyoloji, dilbilim ve semiyoloji alanındaki çalış-

malarda, materyal nesnelerin, sanat eserleri ve belgelerin -arşiv koleksiyonlarında tutulanlar dahil- insan iletişiminde çok büyük rolü olduğunu aktarır. Nesnelerin, eserlerin ve belgelerin fiziksel dayanıklılığının, bu bilgilerin insandan insana, kuşaktan kuşağa zamanda yolculuk etmesine izin verdiğini ifade eder (Foote, 1990, s. 379). Sözlü anlatı ve ritüel geleneğinin de insanlığa ait bilgiyi geçmişten geleceğe taşıdığı bir gerçektir. Fakat bilginin ve materyalin doğru yöntemlerle depolanması, geçmiş ve gelecek arasındaki devamlılığı koruyacaktır.

Halbwachs, kolektif belleğin sosyolojik ve psikolojik olarak birçok kişinin inanç ve düşünceleriyle toplumsal bir birlik duygusu inşa etmeleri (Halbwachs, 2017) olduğunu ifade eder. Kenneth Foote ise, bu bağlamda kolektif belleğin ikili bir anlam içerdiğini bunlardan birinin de birçok kişi ve kurumun kolektif bir biçimde geçmişin kaydını tutmak için harekete geçmesi olarak tanımlar ve “ki bu kayıtlar dönemin talepleri doğrultusunda şekillenmiş olsa bile” diye ekler (Foote, 1990, s. 380). Bu anlamda arşivlerin kurumdan kuruma, toplumdan topluma farklılık göstereceği açıktır. Yukarıda hatırlanmaya değer şeyler olarak ifade edilen arşivin, Blouin’ın belirttiği gibi, o arşivi oluşturanların iradesine bağlı olduğunu söylemek de yanlış olmayacaktır.

Toplumların ve toplum içinde kolektif belleği oluşturan küçük büyük grupların belleklerinin en saf haline ulaşılmasının yanında belleklerin politik saiklerle şekillendirildiği söylenebilir. İstenmeyen bilgilerin belleklerden hızla silinmek istenmesi, ya da geçmişte yaşanan olayların bilinçli şekilde görmezden gelinmesi, bu olaylara ya da kişilere ait belgelerin, nesnelerin yok edilmesi, arşivlerin geçmiş ve gelecek arasında duran hassas köprüler olduğunu düşündürür. Çağın gerekleri doğrultusunda şekillendirilen bellek işlevsel bir nesneye dönüşür. Bu günlerde adı oldukça sık geçen George Orwell’in *1984* (2021) adlı romanında Hakikat Bakanlığı hakim dogmayı yansıtmak için kayıtları gözden geçirir. Belgeleri eski dilden yeni dile çevirerek geçmişi manipüle eder. Geçmişin, bireylerin ve toplumların bugünü ve geleceğini şekillendiren en önemli şey olduğu düşünüldüğünde, düşündüğümüz ya da hatırladığımız şeylerin kaynağını nereden aldığı da bir tartışmaya dönüşmektedir.

Geçmiş Bugüne Taşıyan Tarih ve Tiyatro İlişkisi

Gerçek, şimdiki yaşantımızda ve belleğimizde organik ve değişken olarak var olmaktadır. Bu bağlamda geçmişe ait her şey düzenli anımsamalarla ilk günkü canlılığını koruyabilir. Tarihsel anlatı, insana geçmişi anlatmak için kitapların içinde keşfedilmeyi bek-

lerken, anmalar, bayramlar, özel günler tarihin coşkuyla yad edilmesini sağlar. Sanat ise, anıtlar, heykeller, resim, film ve tiyatro ile geçmişi bugüne taşır. Tarihin arşivlenmiş anlatı ve materyal sayesinde yeniden kurguladığı geçmiş, tiyatrodaki oyuncuların yeniden yazarak, yeniden sahneye çıkarak, yeniden hayal ederek sadece görünür kıldıkları değil, aynı zamanda onu şimdiye dönüştürdükleri bir uzama dönüşür. Tarihçilerin arşivlerde okuyarak geçmişe şimdisini geri vermek için (Dening, 2002, s. 4) gösterdiği performans oyuncu sahneye taşıyarak sadece okunabilen değil, aynı zamanda izlenebilen ve deneyimlenen bir şimdi yaratarak gerçekleştirir. Freddie Rokem, oyuncuların sahne üzerinde hiper-tarihçilere dönüştüğünü ve performansın kendisinin tarihin ete kemiğe bürünmüş hali olduğunu söyler. Ayrıca gerçek ve metaforun bulunduğu atmosferde performansın, tarihsel manada aslında hiçbir zaman gerçek olmamış özgün bir yapı olduğunu, bu noktada anlamı oluşturanların farklı psikolojik ve sosyal enerjileri canlandıran seyirciler olduğunu ifade eder (Rokem, 2000, s. 192-202). Rokem'in tarih ve performans üzerine söyledikleri, tiyatroların canlı arşivler olduğunu düşündürmektedir. Terry Cook'un tarihçi ve arşivcinin anlamın eş-yaratıcıları olduğunu söylediğini hatırlayarak Rokem'in oyuncuları hiper-tarihçi olarak tanımlaması ve anlam yaratmak konusunda performanslarıyla yaptıkları katkıyı belirtmesi önemlidir. Çünkü geçmişin her anımsamada yeniden yaratılan özelliği performansın doğasıyla uyumludur. O halde tarihçi de geçmişi yeniden kaleme alan bir performans sanatçısı olarak düşünülebilecektir.

Tarihçi Greg Dening 2002 yılında meslektaşlarını geçmişi anlamlandırma süreçleriyle ilgili kafa yormaları için yüreklendirmiştir (Dean, Meerzon, Prince, (akt) 2015, s. 1). Tarihçilerin kendilerini oyuncu olarak düşüncelerini önermiştir. Arşivde geçmiş yazarken, performanslarının farkına vararak, 'gerçek içindeki kurmacaya' karşı uyanık olmalarının onları özgürleştiren bir farkındalık olacağını öngörmüş ve tarihin en nihayetinde kelimelere, resme ya da oyuna dönüşen geçmiş olarak her zaman bir performans olduğunu belirtmiştir (Dening, 2002, s. 1). O halde tiyatronun da kolektif bir geçmişin performansı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Sahnelenen oyunların sadece tarihsel olayları yansıtmaları gerekmez. Kolektife ait olan her şey tarihin bir parçasıdır. Tiyatro da tüm bu arşivin canlandığı bir mekan. Belgesel, anlatı ve otobiyografik gibi birçok tiyatro türü sayesinde oyuncular, geçmişe ait gerçek olaylara dayanan performans deneyimleme şansı elde ediyorlar. Rokem, tarih ve performansın kesiştiği noktada, tarihçiler bilimsel tarih anlatısı olarak kabul etmeseler de oyuncuların gerçek bir olayı ya da geçmişte yaşamış birini yeniden canlandıklarını, böylece bir anlamda tarihçiye dönüştüklerini söyler

(Rokem, 2000, s. 13). Bu bağlamda tiyatroların kolektif belleğin edimsel taşıyıcıları oldukları söylenebilir.

Hatıraların, bilginin ve düşüncenin kaynağı birçok değişkene bağlıdır. Devletler ve insanlık tarihi bakımından bireylerin ya da küçük grupların kontrolü dışında olan tarih ve arşiv, tiyatrolar gibi küçük gruplar söz konusu olduğunda kontrol edilmesi daha kolaydır. Bu noktada önemli olan düzenli, sürdürülebilir, kurum dışı paydaş ve elbette devlet desteği alınan bir arşiv çalışması yapmaktır. Değişen çağda bilgiye erişim, dijital mecralar yoluyla gerçekleşmektedir. Pandemi döneminde mecburi dijital gösterimlerin, tiyatrolar için maddi manevi zorluklarının yanında aynı zamanda bir uyanış olduğu söylenebilir. Bu olumsuz koşulların ardından tiyatroların hem daha çok insanla temas etmesi, hem de doğru bir belgeleme ile herkese açık erişim imkanı sunması oldukça önemli olacaktır. Tiyatro araştırmacıları için çağa uygun depolanmış kıymetli bilgi ve belgeler, ülkemizde tiyatro alanında yazını teşvik edecek, tiyatronun yaygınlaşan bir tür olarak her yönüyle geniş kitlelerle buluşmasına ön ayak olacaktır.

Geçmişin Kaydını Geleceğe Taşıyan Bir Proje: Amerikan Tiyatro Arşivi Örneği ve Arşiv Oluşturmanın Gerekliği Üzerine

Çoğu zaman insanlar başka insanlar için arşiv oluşturmaktadır. Fakat her şeyden önemlisi oluşturduğunuz arşivler aslında sizin için oradalar. Belki kurucunuz ya da uzun zamandır çalıştığınız sanat yönetmeninizle retrospektif bir çalışma yapıyorsunuz ya da bir ödeneğe başvuracaksınız ya da belki bir dergi sizin on yıl önce yaptığınız bir oyunun kayıtlarını istedi ya da belki tiyatronuz başka bir yere taşınıyor ya da bir temsili yeniden sahnelemek istiyorsunuz ama nasıl yaptığınızı unuttunuz, ani ne olursa olsun, bunlardan hangisini yapıyor olursanız olun iyi bir arşiv size para ve zaman kazandıracaktır. Ayrıca tiyatronuz dışından arşivinize ilgilenenlerin sayısına siz bile şaşırabilirsiniz. Tiyatro araştırmacıları, tiyatro seyircileri, öğrenciler bazen aklınıza gelmeyecek sebeplerle arşivlere ulaşmak isteyebilirler. Akademisyenler yayın yapmak için, ya da başka bir tiyatro sizin yaptığınız bir dramaturgiyle ilgilenebilir. Bu şekilde arşiv yapmak ve bunu erişime açmak, tiyatronuzun insanlarla bağını kuvvetlendirecek, tiyatro belleğinde yerinizi sağlamlaştıracak ve yapılan yayınlara etkinizi artıracaktır. Bir arşiv oluşturmak sizin idari ve sanatsal gücünüzü artıracaktır. Zaman içinde ayrılan, hayatını kaybeden ya da emekli olan çalı-

şanlarınız olabilir ve ihtiyacınız olan şeyleri hatırlamak için sadece insan belleğine güvenemezsiniz. Tarihi korumak için arşiviniz size yardımcı olacaktır. Anlamanız gereken şey, arşiv oluşturmak, her şeyi saklamanız anlamına gelmemektedir. Bütün arşivler kayıttır ama bütün kayıtlar arşiv değildir. Arşiv, mevcutta olmayan şeylerden yalnızca tarihsel değeri olanların kayıdır. Bu kayıtlar, tiyatronuzun gündelik ritminde ihtiyaç duyulmayacak, fakat belleğindeki yerini alacak olanlardır. (Colleary, 2017)

Bir tiyatronun neden arşiv oluşturması gerektiği konusundaki bu sözler Dr. Eric Colleary'ye aittir. Colleary, Austin Teksas Üniversitesi Tiyatro ve Dans bölümünde öğretim üyesi olarak çalışmakta ve aynı zamanda Harry Ransom Merkezinde Tiyatro ve Performans Sanatları müdürlüğü görevini sürdürmektedir. Amerikan Tiyatrosu Arşiv Projesi (ATAP), 2009 yılında Amerika Tiyatro Araştırmaları Derneğinin bir girişimi olarak hayata geçmiş bir projedir. Bu proje, Amerika'da yaşamını sürdüren bağımsız, ödenekli ya da üniversiteler kapsamındaki tüm tiyatrolar için arşiv oluşturmak için harekete geçmiş bir ekip tarafından yürülmektedir. Tiyatro dünyasında isimleri ülkemizde de iyi bilinen Oscar G. Brockett ve Rhonda Blair gibi isimler de bu dernek başkanlığı ve proje içinde yer alan tiyatrocularındadır. New York Halk Kütüphanesi Tiyatro Daire müdürü ve 1937 yılından itibaren Tiyatro Kütüphanesi Derneği'nin ilk başkanı olan George Freedley'nin çalışmaları ve yayınları performans sanatları koleksiyonunun oluşması için kütüphaneciler ve arşivciler için sağlam bir temel olmuştur.

Memnuniyet duyarak söylüyorum ki, her nerede uzun zamandır aktif ve yaratıcı iyi bir tiyatro varsa, orada er ya da geç geçmişin kaydını ve ilhamını geleceğe taşıyacak büyük bir tiyatro materyali koleksiyonu oluşacaktır. Ve bu ilham zaman zaman, bu koleksiyonla ilgilenen ve kıymetini takdir eden insanlar-koleksiyoncu hissine ve bir kütüphaneci disiplinine sahip tiyatro insanları sayesinde kendini, tüm bu materyali düzenleme ve onu tiyatro çalışanları, öğrencileri ve akademisyenleri için uygun bir biçimde kamusallaştırma arzusunda gösterecektir. (Freedley, 1936, s.1)

Freedley'nin 1936 yılında Yale Üniversitesi'nde Drama alanında yazdığı yüksek lisans tezinde kullandığı bu ifadeler yirmi birinci yüzyılda hala performans sanatları arşivcileri, kütüphaneciler, uygulamacılar ve akademisyenler için ilham kaynağı olmaya devam etmektedir. Ayrıca Freedley'nin inancının Amerikan Tiyatrosu Arşiv Projesinin köklerini

oluşturduğu söylenebilir. Freedley'nin yıllar içinde genişlettiği koleksiyonundan yüzlerce uygulamacı, öğrenci ve akademisyen faydalanmıştır. Freedley koleksiyonunu çoğunlukla New York Tiyatro çevresindeki tiyatrocular ve özel koleksiyonculardan edindiği belgelerle oluşturmuştur. Yirminci yüzyıl boyunca Amerikan Tarih Derneği, akademi ve halk kütüphaneleri, Amerika'daki büyük şehirler ve yurtdışındaki dramatik etkinlikleri, oyun yazarları, yönetmenler, oyuncular, tasarımcılar ve diğer personelle ilgili materyal belgeleri oluşturmuşlardır. Yirminci yüzyılın başlarında küçük bir tiyatro hareketi Amerikan sahnelerine Avrupa oyun yazarlığı, oyunculuğu ve sahne tasarımını tanıtmıştır. Hareket sadece tiyatro yapmaya değil aynı zamanda onu belgelemeye karşı da büyük bir ilgi ve istek yaratmıştır. Program başlıkları, oyun biletleri, defterler, posterler ve diğer geçici materyallerin yanı sıra diğer tiyatro topluluklarından gelen hediye ya da satın alınmış diğer şeylerden oluşan materyalle, yüzyıl ortasına gelindiğinde bu bölgesel tiyatro hareketi, diğer şehirler ve ülke genelinde kurulan tiyatrolarda rol oynamayı başarmıştır. 1960 ve 70'li yılların alternatif tiyatroları dönemin politik meselelerine yön vermiş, New York'tan Austin ve Seattle'a kadar depolarda, çatı katlarında ve buluntu mekanlarda kurulan, ırk, cinsiyet AIDS krizi ve çevre konularına değinen küçük tiyatro toplulukları kurulmuştur. Bu toplulukların sayıları yirmi birinci yüzyılda artarken beraberinde kayıtları da artmaktadır. Bazı tiyatrolar belgelerini kendi çalışanlarına tuttururken bazı topluluklar ise profesyonel arşivcilerle çalışmaktadır. Fakat aslında hala birçok tiyatro topluluğu kayıtlarını muhafaza etmek için yeterli ödenğe ve elemana sahip değildir. Zamanla kütüphane ve arşivler dijital çağın taleplerine de uyum göstermek zorunda kalmışlardır. Yığınla yeni belge, kayıt ve yayın kütüphanelere gelmeye devam etmiştir. Teknoloji, var olan belgeleri tanımlamak ve bu belgelere erişimin yeni yollarını icat ededursun otomatik katalog okuma arşiv bulmaya yardımcı olan software programları gelişmiştir. İnternet koleksiyonları kamulaştırma ve materyale dünya çapında ulaşma imkanı vermiştir. Fakat ödenek eksikliği, bütçe ve eleman problemleri devam etmiştir. 1950'lerde Amerikan Tiyatrosu akademisyenleri Amerikan Tiyatro Araştırma Derneğini tüm bu sorunları gidermek için kurmuşlardır. Tiyatro Kütüphaneleri Birliği ile ATAP'in kurulduğu 2009 yılına kadar düzenli toplantılar düzenleyerek, Amerikan Tiyatrosu belleğini korumak için yapılması gerekenlerle ilgili tartışmalar gerçekleştirmektedirler (Brady, Koffler, 2015, s. 103-106).

Amerikan Tiyatrosu Arşiv Projesinin yolculuğu hakkında ayrıntılı bilgi için projenin web sitesi (<https://www.americantheatrearchiveproject.org/about/>) ayrıntılı bilgiler içer-

mektedir. Bu web sitesinde tiyatrolar için ücretsiz bir yönerge dahi paylaşıyorlar. Bu projede görev alanlar, yurtiçi ve yurtdışından tiyatrolarla web üzerinden konuşup, danışmanlık vermeye çalışıyorlar. Bu proje kapsamında, ülkenin dört bir yanındaki tiyatrolara arşiv oluşturmak konusunda destek vermesinin yanı sıra, tiyatro alanında akademik kariyer yapan ya da henüz öğrenci olan birçok tiyatrocunun çalışılmaya devam edilmektedir. Toplantılar, fikir alışverişleri her geçen gün daha da kalabalıklaşmalarına yardımcı olmaktadır. Fakat ATAP, Amerikan Tiyatro Derneği gibi köklü bir kuruluşun desteğiyle doğmuş olmasına rağmen zaman zaman hala ödenek, bağış ya da fon, kısaca maddi destek konusunda sıkıntılar yaşamaktadır. Ülkemizde tiyatroların maddi destek konusunda yaşadıkları sorunlar ortadadır. Fakat ATAP, ülkemizdeki küçük büyük tiyatro topluluklarının dijital dünyanın kolaylıklarını da kullanarak bir arşiv çalışması yapması ve Türkiye'nin tiyatro belleğini ciddiyetle oluşturması, tıpkı Amerika'da olduğu gibi zamanla tüm toplulukları yakınlaştıracak, öğrenciler ve diğer tiyatro çalışanlarını belge oluşturma konusunda yüreklendirecektir. Örneğin ATAP, zaman içinde aldığı destek ya da fonlarla, tiyatro alanında doktora yapan öğrencileri fonlamayı tercih etmiş, küçük çaplı proje için istihdam yaratmıştır. Genel olarak profesyonel bir girişimden önce, tüm tiyatro topluluklarının, bu toplumun belleğinin önemli bir parçası olduklarını anlamaları mühimdir. Eric Colleary'nin söyledikleri bu noktada öne çıkmaktadır. 'Arşivi öncelikle kendiniz sonra diğerleri için yapıyorsunuz' diyen Colleary'nin sözleri, kendi içinde düzenli bir arşivin zamanla diğer arşivlerle birleşerek ülke çapında geniş bir tiyatro koleksiyonuna dönüşme ihtimalini hatırlatmaktadır.

Makalenin başında nitelikli arşiv oluşturmakla ilgili ilhamı Kemal Aydoğan'dan aldığını söylerken Aydoğan'ın pandemi döneminde temsillerin profesyonel dijital kayıtlarını almanın ne anlama geldiğini ifade ederken "Ben buna arşiv demeyi tercih ediyorum. Arşiv diyorum çünkü mesela geçen yıl Schaubühne'nin, National Theatre'ın bir sürü oyununu izledik online. Valla iyi ki de kaydetmişler ve çok da iyi kayıtlardı. Tüm oyunları, sahnede olsaydı nasıl olurdu, diye düşünerek seyrettim. Yani kafamda yer değiştirmeye çalıştım ve keyif de aldım" (kişisel iletişim, 2021) sözlerinin etkisini kastetmiştim. Bu dönemin kendisini ve ekibini neredeyse bir sinema ekibine dönüşmek zorunda bıraktığını anlatırken, arşiv geleceğinin ülkemizde ne kadar zayıf olduğunu ifade etmişti Aydoğan. Özellikle ülkenin toplumsal ve politik atmosferinin izlerini geleceğe taşıması bağlamında da arşivciliğin önemli olduğu ortadadır. Örneğin ATAP bünyesinde küçük bir grup, 2012 yılında ülkenin en büyük koleksiyonlarından birine sahip Washington

Üniversitesi arşivini internet üzerinden yürüttükleri araştırmalarla tarayarak belgeleri basmaya başlarlar. Sonuçta ek süreçlere, tanımlanmaya ve muhafaza edilmeye uygun materyal ayıklanır. *LibGuide* gibi yazılımları kullanan bir öğrenci Seattle Tiyatrosu için bir rehber bile hazırlar. Proje sonunda, Üniversite koleksiyonunda vodvil tarihi ve radikal politik tiyatroyla ilgili belgelere ulaşırlar. Hatta saklı kalmış bazı belgelere dahi ulaşırlar. Dahası araştırma 1970 ve 80’li yıllarda aktif olan 2000’lerin başında kapanan orta ölçekli tiyatroları ortaya çıkarmıştır. İlginç olan ise Bathhouse Theatre, Empty Space Theatre, Seattle Group Theatre, Pioneer Square Theatre ve Alice B. Theatre’ın içinde olduğu beş grup tarihte Seattle’da özellikle lezbiyen ve gey oyun yazarlarının oyunlarını sahneye koyan topluluklar oluşunun ortaya çıkmasıdır. Ulaşılan bu belgeler, Seattle’ın tiyatro geçmişi için önemlidir. Buna benzer araştırmalar Türkiye’nin tiyatro belleğini yaratmak ve onu gelecek kuşaklara aktarmak için çok faydalı olabilir. Ülkemiz ve dünya genelinde çok sancılı toplumsal ve politik olaylara şahit oluyoruz. Kemal Aydoğan çok yakın bir zamanda altından kalkamadığı elektrik faturaları için eylem yaptı ve Moda sahnesi oyuncularını ışıldakların aydınlattığı sahnede birkaç temsile çıktılar. Bu, Türkiye tiyatro tarihi için muazzam bir bilgidir. Cep telefonu ile olsa alınmış herhangi bir kayıt, gelecek kuşaklar için toplumsal ve politik atmosferi anlamaları için bulunmaz bir arşiv belge niteliğindedir.

Sonuç Yerine

Tiyatro, hazırlık süreçleri, temsillere gelen seyirci ve aldığı tepkilerle çok önemli bir grup etkinliğidir. Birçok değişkene bağlı canlı bir organizmadır. Hatırlama ve yeniden canlandırma birçok farklı deneyim oluşturur. Bellek, deneyimlerden arta kalan tek kanıttır. Fakat sonsuza kadar güvenilemeyecek bu kanıt, belgeler, kayıtlar ve iyi bir arşiv ile sonsuza dek saklanabilir. Bellek ve hatırlattıkları bazen empatik, bedel ödeten, arındıran ya da bazen travmatik olabilir. Fakat tüm bu etkiler toplumların geçmiş şimdi ve geleceğin bir arada olduğu bir tarihsel sürelikte yaşadıklarını onlara hatırlatmaya devam edecektir. Yakalanmayan zaman arşiv yaparak muhafaza edilecektir. Tiyatrolar gerek yaptıkları gerekse maruz kaldıkları bağlamında toplumun dolaysız bir yansıması olan politik söylem üretirler. Tiyatro oyuncularının Rokem’in (2000) tabiriyle hiper tarihçiler olarak toplumun ve zamanın farkında olmadan da olsa talep ettiği oyunları sahneye taşımaları, tarihi bugüne taşımaları anlamına gelir. Arşiv ise tüm bu çabaların ve tarihsel gerçeklerin kayıt altına alınarak kolektif belleğin inşasına katkıda bulunur. Amerikan Tiyatro Arşiv Projesi, tiyatroların arşiv yapmaları için on neden ortaya koyar:

1. Kayıtların organizasyonunda zaman ve para kazanmak
2. Toplumla tarihsel bağlar kurmak
3. Özünüzde saklı kalmış ve korunmuş tarihsel hazineleri ortaya çıkarmak
4. Ekibinizi kurumsal hafıza yükünden kurtarmak
5. Öğrencileri, gönüllüleri ve emekli personeli ücretsiz iş gücünde kullanmak
6. Departmanlar arası iletişimi kuvvetlendirmek
7. Arşivin bir parçası olmayacak eski kayıtlardan kurtulmak
8. Yerel ve ulusal eğitim ve kültür kurumlarıyla ortaklık kurmak
9. Kültürel-mirası korumak özelinde hibe alabilmek
10. Tiyatronuzun tarihteki yerini sağlamlaştırmak

ATAP, tüm tiyatrolar için önemli olacak on maddede arşiv oluşturmanın neden önemli olduğunu ortaya koymuştur. Bu makale bağlamında, arşiv oluşturmanın işlevsel yanlarının yanında tarihin ve arşivin nasıl oluştuğu ve kolektif belleğin arşiv oluşturmadaki yeri de ayrıca akılda tutulmalıdır. Türkiye, zorlu bir tarihi olan renkli bir ülkedir. İmparatorluk tarihinden Cumhuriyet'e uzanan çok canlı bir geçmişi vardır. Türk Tiyatrosu bu geçmişin önemli bir parçasıdır. Özellikle içinde bulunduğumuz yüzyılda, gelecek kuşaklara aktarılması gereken çok şey yaşanmaktadır. Toplumun her ögesiyle politikleşmeye mecbur olduğu bu dönemin şahitlerinden biri olarak tiyatrolar, ne kadar çabuk harekete geçip nitelikli bir arşiv oluştururlarsa, zaman o kadar iyi bir şekilde kayıt altına alınarak gelecek için hazır hale gelecektir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Blouin, Jr., Francis X. (2004). History and Memory: The Problem of Archive. *Modern language Association*. 119 (2). 296-298.
- Brady, S., Koffler, H., (2015). The American Theatre Archive Project: Carrying the Record of the Past to the Future. TLA's Performing Arts Resources. October. 103-121.
- Colleary, Eric, (Sunucu) (2017, 27 Mart). Why Archive Theatre? A Call to Action. A broadcast live Youtube.
- Cook, Terry, (2011). 'We Are What We Keep; We Keep What We Are': Archival Appraisal Past, Present and Future. *Journal of the Society of Archivists*. 32 (2), 173-189.
- Dean, D., Meerzon, Y., Prince, K. (Ed). (2015). *History, Memory, Performance*. London: The Palgrave Macmillan.
- Dening, Greg (2002). Performing on the Beaches of the Mind: An Essay. *History and Theory* 41 (1).
- Foote, Kenneth, E. (1990). To Remember and Forget: Archives, Memory, and Culture. *Society of American Archivists*, 53 (3), 378-392.
- Freedley, George. (1936). An Inquiry into the Theatrical resources of Various Libraries and Museums with Methods Employed in Preparation of Such Materials for the Public (MA thesis), Yale University.
- Halbwachs, Maurice. (2017). *Kolektif Hafıza*. (B. Barış, Çev.). Ankara: Heretik Yayınları.
- Houlihan, Berry. (2021). *Theatre and Archival Memory, Irish Drama and Marginalized History 1951-1977*. London: Palgrave Macmillan.
- Karacakaya, R. ve Yücedağ, İ. (2020). Birinci Dünya Savaşı'nın son yıllarında millî hazîne-i evrak kurulması girişimlerinin tanin gazetesindeki yansımaları (1917-1918). *Hazîne-i Evrak Arşiv ve Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2 (2), 3-21.
- Orwell, George. (2021). *1984*. İstanbul: Can Yayınları.
- Ricoeur, Paul. (2006). *Memory, History, Forgetting*. Trans. Kathleen Blamey ve David, Pellauer, Chicago, The University of Chicago Press.
- Rokem, Freddie. (2000). *Performing History: Theatrical Representations of the Past in Contemporary Theatre*. Iowa City: University of Iowa Press.
- Yale, Elizabeth, (2015). The History of Archives: The State of the Discipline. *Book History*, 18, 332-359.